

СТАНОВЛЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Стійке економічне зростання неможливе без розвитку та підтримки повноцінного конкурентного середовища в межах якого функціонують суб'єкти господарювання. З огляду на щорічне зменшення у національній економіці чисельності учасників конкурентної боротьби з одночасним зростанням обсягів їх реалізації, доцільно проаналізувати еволюцію конкурентних відносин. У статті розкрито основні етапи та характер їх розвитку. Зазначена структура вітчизняної економіки в розрізі різних типів ринку. Вказано прояви порушень національного законодавства із захисту економічної конкуренції. Висвітлено основні проблеми, що перешкоджають розвитку ефективної конкуренції.

Ключові слова: конкуренція, конкурентне середовище, конкурентні відносини, порушення конкурентного законодавства.

Steady economic growth is impossible without development and support of valuable competitive environment within market participants. Analysis of competitive relations evolution become reasonable due to annually decrease in the number of market competitors and at the same time their sales volume increase in the national economy. The article provides main stages and development character of competitors relations. Indicated the structure of domestic economy from the point of view of different market's types. Specified the violation of national legislation that concerns protection of economic

* аспірантка кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету. Науковий керівник - Уманців Ю. М., доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету.

competition. Covered the main problems which obstructs development of effective competition.

Keywords: *competition, competitive environment, competitive relations, violation of competition law.*

Устойчивый экономический рост невозможен без развития и поддержки полноценной конкурентной среды в рамках которой функционируют субъекты хозяйствования. Учитывая ежегодное уменьшение в национальной экономике численности участников конкурентной борьбы с одновременным ростом объемов их реализации, целесообразно проанализировать эволюцию конкурентных отношений. В статье раскрыты основные этапы и характер их развития. Указана структура отечественной экономики в разрезе различных типов рынка. Описаны проявления нарушений законодательства по защите экономической конкуренции. Освещены основные проблемы, препятствующие развитию эффективной конкуренции.

Ключевые слова: *конкуренция, конкурентная среда, конкурентные отношения, нарушения конкурентного законодательства.*

Постановка проблеми. Основні причини наявної недостатньо інтенсивної конкурентної боротьби між учасниками економічних відносин, що набуває особливої актуальності в умовах глобалізації, слід виявляти з огляду на їх історичний аспект формування та розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зауважити, що конкуренції та конкурентним відносинам приділено значну увагу в наукових працях таких вчених як А. Сміт, А.Маршалл, Дж.Кейнс, Й. Шумпетер, П. Самуельсон, О. Рогач, О. Костусєв, О. Шнирков, С. Валітов, В. Лагутін, Г. Филюк, А. Лозова, А. Шаститко, М. Портер, Т. Щербакова, С. Авдашева, Н. Розанова та ін. Проте, незважаючи на проведені вагомі дослідження різноманітних аспектів конкуренції та зумовлених нею

конкурентних відносин, існує необхідність подальшого аналізу їх формування та розвитку в межах національної економіки.

Метою даної статті є розкриття основних етапів становлення конкурентних відносин у вітчизняній економіці з зазначенням основних проблем, що перешкоджають їх динамічному розвитку.

Основна частина. Розвиток конкурентних відносин між суб'єктами господарювання є похідною від розвитку конкуренції. При чому характер конкурентних відносин безпосередньо пов'язаний із розвитком конкуренції. Конкурентні відносини можна охарактеризувати як взаємини (як антагоністичного, так і конструктивного характеру), що виникають між контрагентами, які здійснюють фінансово-господарську діяльність в межах певного конкурентного середовища, з метою досягнення за рахунок власних переваг максимізації прибутку, кращих ринків збуту продукції, мінімізації витрат на виробництво продукції тощо.

Конкурентні відносини не можуть функціонувати поза конкурентним середовищем, тому їх виникнення та розвиток відбувався одночасно з розвитком конкуренції. Так, виникнення конкурентних відносин пов'язують з етапом докапіталістичної конкуренції [1]. Часові межі цього етапу охоплюють епоху розпаду первіснообщинного ладу і появи простого товарного виробництва й завершуються з появою капіталістичних відносин. Далі слідував етап капіталістичної конкуренції, який почався з повсякчасним розвитком капіталістичних відносин і тривав до 1870-х років. На зміну попередньому етапу прийшов етап монополістичної конкуренції, що розпочався з 1870-х рр. і тривав аж до Другої світової війни. Завершуючим етапом являється етап сучасної конкуренції, що розпочався після Другої світової війни і триває по сьогоднішній день [2].

Неможливо не погодитись з О. Костусевим з приводу того, що в розвитку конкурентних відносин виявляється історичний цикл. В середньовічній системі цехового виробництва спостерігається штучно

монопольований ринок, що функціонує практично без конкуренції. На наступному етапі економічного розвитку ринок поступово позбавляється монопольованих обмежень, відкриваючи шлях механізму конкуренції. Вільна конкуренція виступає як «невидима рука», що стихійно регулює економіку. На цьому історичному фоні з'являється концепція економічного лібералізму, що рекомендує звести до мінімуму державне втручання в економіку. ХІХ століття стає епохою ринкової економіки, яка функціонує на основі вільної конкуренції. Але вже в кінці століття в результаті процесів централізації та концентрації виробництва й капіталу з'являється капіталістична монополія ХХ століття, котра створює передумови для необхідності державного регулювання економіки. Ситуація знову змінюється в останні десятиліття ХХ століття. Посилення конкуренції сприяло покращенню роботи ринкового механізму. Знову отримує розповсюдження доктрина економічного лібералізму [3, с. 15-16].

Адміністративно-командна система радянських часів, що передбачала монопольне державне управління економікою, перешкоджала появі конкуренції і відповідно динамічному розвитку конкурентних відносин шляхом штучного утворення інституційного та підприємницького монополізму. Проте Г. Філюк слушно зауважує, що навіть у радянську епоху фактор конкуренції, хоча й з іншою назвою («соціалістичні змагання»), був одним з основних положень економічної парадигми, панівної на той час в економіці [4, с. 170]. Слід зазначити, що точки зору дослідників щодо масштабів монополізації тогочасної економіки відрізняються. Так, одні науковці стверджують про надмірно високий рівень монополізації радянської економіки, інші ж, порівнюючи концентрацію у радянській промисловості з американською чи європейською промисловістю, навпаки дійшли висновку про незначний рівень концентрації виробництва, зазначаючи, що насправді радянські виробничі об'єднання ніколи не досягали розмірів провідних західних корпорацій [4, с. 171]. Незважаючи на це минула економічна система

радянських часів все ж таки залишила помітний слід у національній економіці у вигляді значної кількості монопольних утворень. Однак необхідно наголосити, що проблема ринкової влади в сучасній економіці пострадянських країн, у тому числі й України, не є результатом «гігантоманії», притаманної розміщенню ресурсів у радянський період, а зумовлена суперечливістю формування цивілізованого конкурентного середовища, що залишає можливість зловживань монопольною владою, а також сприяє взаємодії економічного і політичного монополізму [4, с. 176]. У цьому зв'язку О. Шнирков наголошує на тому, що «прагнення віднайти системну єдність між теорією саморегулювання економіки відповідно до закону попиту і пропозиції та державного регулювання є наріжним каменем концепції конкуренції в теоріях неокласичного синтезу». Оскільки «ні абсолютно конкурентної, ні абсолютно монополістичної економіки не існує», то «суспільство в цілому може перетворити монополію на «суспільно корисну справу», у тому числі на основі встановлення контролю за цінами, високих податків, антитрестовської політики, нагляду за обсягами виробництва монополій тощо» [5, с. 16-17].

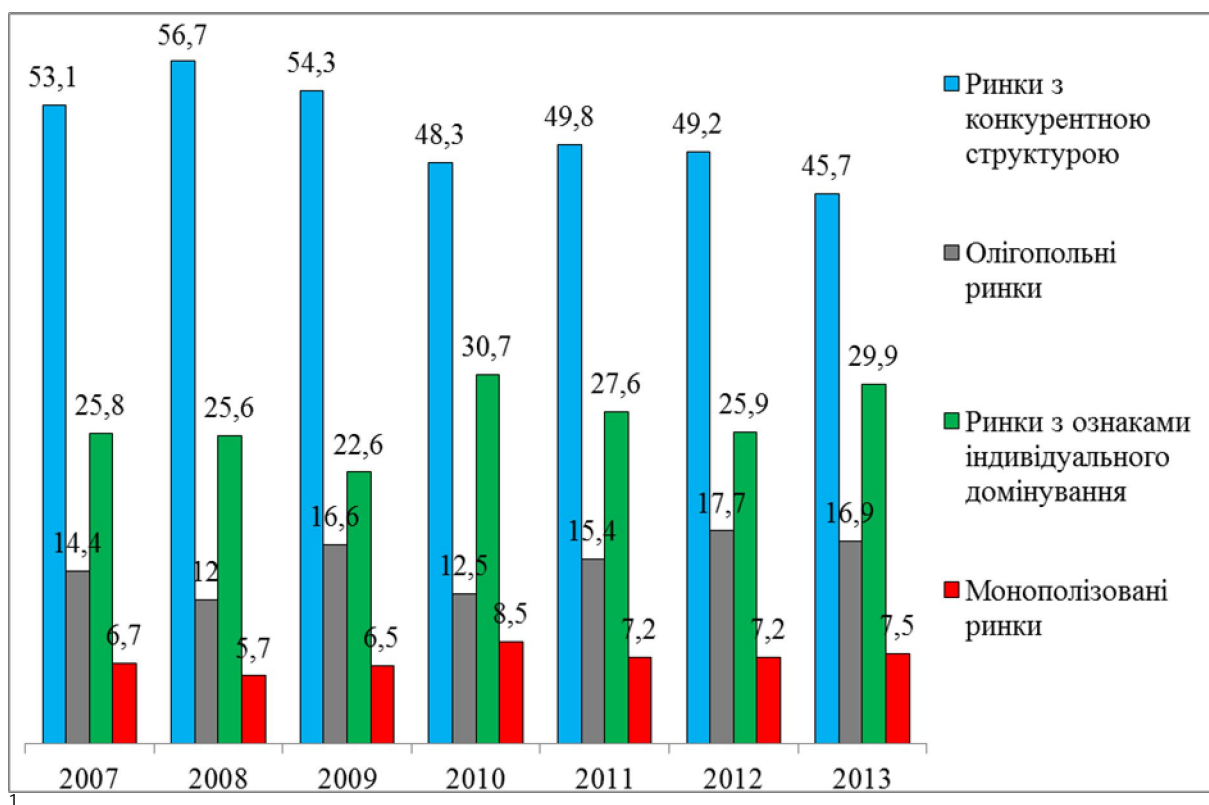
На сьогоднішній день в економіці України мають місце чотири типи ринкових структур, серед яких розрізняють:

- деконцентровані ринки, тобто ринки з конкурентною структурою,
- олігопольні ринки,
- ринки з ознаками індивідуального домінування,
- монополізовані ринки.

Оцінити структурні передумови конкуренції в національній економіці дозволяє аналіз співвідношення сукупних часток підприємств, що діють на ринках різних типів, у загальному обсязі реалізованої продукції (рис. 1).

Як видно з рис. 1 частка підприємств, що здійснюють фінансово-господарську діяльність на ринках різних типів має тенденцію змінюватися. Так, у 2008 році частка підприємств, що діють на

конкурентних ринках досягла свого апогею і становила 56,7 %, тоді як у 2013 році її значення найменше у порівнянні з минулими роками – 45,7%. Превалюють у національній економіці і ринки з ознаками індивідуального домінування, частка яких у 2013 році склала 29,9%, тим самим майже наблизившись до її найбільшого значення у 2010 році – 30,7%.

Джерело: за даними звітів Антимонопольного комітету України за 2009-2013 рр. [11-13]

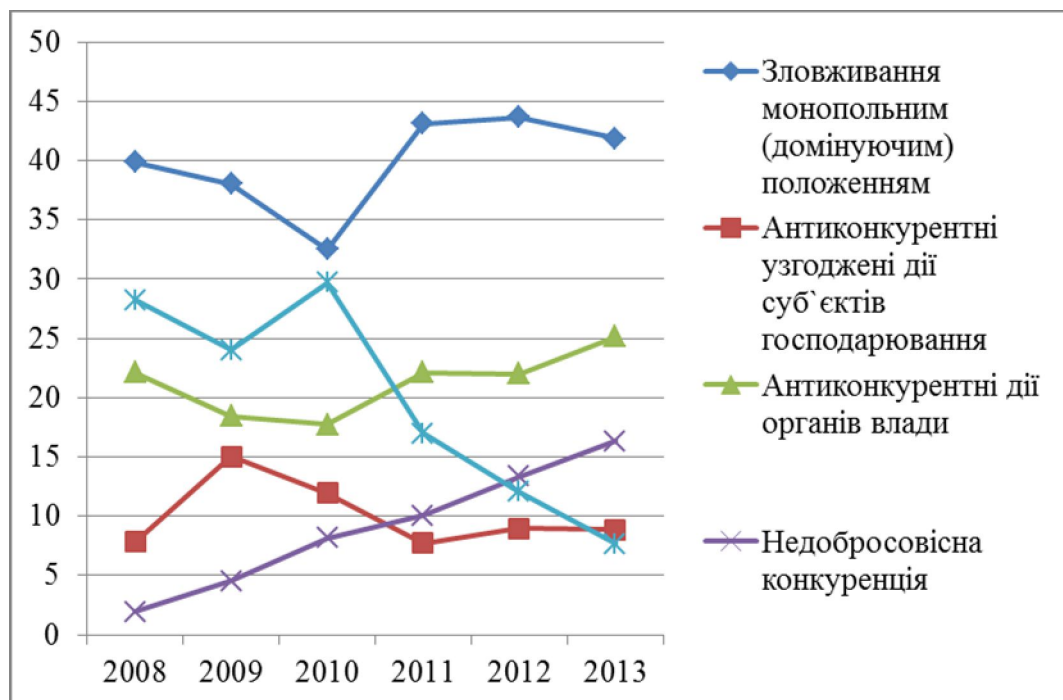
Рис.1 - Динаміка часток підприємств, що діють на ринках різних типів протягом 2007-2013 рр.

Нижче наведений перелік специфічних для України проблем, що перешкоджали і продовжують перешкоджати розвитку ефективної конкуренції на ринках різних типів:

- економічні реформи проводилися за бюрократичним варіантом, тобто при збереженні величезних масштабів державного втручання та субсидування окремих секторів;

- на сьогодні, в управлінні економікою збереглося багато рис, притаманних радянській системі управління: прийняття на верхніх щаблях управління рішень в інтересах наближених до влади осіб, дублювання функцій управління, збереження високого рівня монополізації економіки; забюрократизованість управління, корупція у владних структурах і правоохоронних органах; недосконалість законодавства щодо інвестиційної діяльності зокрема і правил ведення бізнесу в цілому, особливо у сфері захисту прав інтелектуальної власності; відсутність у країні розвинутого фондового ринку; неякісна робота митних служб тощо [4, с. 195-196].

Про характер розвитку конкурентних відносин у національній економіці можна отримати уявлення, проаналізувавши і основні порушення конкурентного законодавства (рис. 2).

2

Джерело: за даними звітів Антимонопольного комітету України за 2009-2013 рр. [11-13]

Рис.2 - Структура порушень конкурентного законодавства України за 2008-2013 рр.

Слід зазначити, що найбільш вагоме місце займає таке порушення як зловживання монопольним (домінуючим) положенням, частка якого у загальній кількості всіх порушень протягом 2008-2013 рр. варіюється від 38-44%. Другою найбільш значною групою порушень являються антиконкурентні дії органів державної влади, частка яких у 2013 році досягла свого найбільшого значення за досліджуваний період. Стрімке зростання демонструє і частка порушень у вигляді недобросовісної конкуренції, що свідчить про незадовільний стан конкурентної культури учасників ринкового простору.

Така ситуація наглядно підтверджує думку Г. Філюк щодо основних причин високого рівня монополізації вітчизняних ринків:

- неефективність і непрозорість влади, а також державних і приватних інституцій (залежність судової влади від політики, високий рівень корупції та надмірна бюрократія у прийнятті рішень, недосконалість інституту прав власності та захисту патентних прав тощо);
- наявність суперечностей у нормативних документах, що уможлиблює їх інтерпретацію у власних інтересах;
- недосконалість та низька ефективність заходів конкурентної політики;
- високий рівень адміністративних бар'єрів, неефективність системи подолання стратегічних бар'єрів на монополізованих ринках;
- розширення опортуністичної поведінки не тільки суб'єктів господарювання, а й державних чиновників; ігнорування ними формальних правил при прийнятті рішень та застосування у процесі конкуренції неформальних правил, які часто носять нелегальний характер тощо [6, с. 13].

Варто зауважити, що на характер розвитку конкурентних відносин певним чином впливають і глобалізаційні процеси. Так зумовлена глобалізацією поява транснаціональних компаній, що здійснюють свою діяльність в тому числі і в межах нашої держави, певною мірою сприяє посиленню конкуренції. Проте вітчизняні підприємства не завжди можуть

протистояти фінансовим гігантам, внаслідок чого може мати місце підприємницький монополізм, але вже з боку ТНК. В даному випадку наявність вітчизняних монополій може мати позитивний ефект. Отже, з метою посилення економічної безпеки нашої держави є резон проводити моніторинг підприємницького середовища з метою недопущення зловживань з боку підприємств-монополістів за допомогою системи превентивних заходів, не спрямовуючи при цьому зусилля на позбавлення економіки від монопольних утворень. Особливу увагу необхідно приділити адвокатуванню конкуренції для інформування суспільства, захисту досягнутого рівня конкуренції у підприємницькій діяльності, запобігання і припинення зловживань монопольним становищем, недобросовісної конкуренції, попередження антиконкурентних дій як з боку суб'єктів господарювання, так і органів влади [7, с. 40]. Досвід економічно розвинених країн переконливо свідчить, що активне адвокатування конкуренції позитивно впливає на функціонування конкурентного середовища, сприяє поліпшенню взаємодії економічних суб'єктів [7, с. 41]. Також необхідно сприяти та підтримувати розвиток малого та середнього бізнесу, оскільки, як свідчить історія, дрібні підприємства можуть не тільки конкурувати з монополістами, а й мати значні переваги в силу своєї гнучкості, сприяючи при цьому розвитку конкуренції.

Таким чином в умовах сучасного розвитку спостерігається дві протилежні тенденції. З одного боку, відбувається посилення монополізації ринку й підвищення рівня концентрації. Іншою є тенденція до загострення конкуренції, оскільки інформаційно - технічна революція прискорила вдосконалення технологічної бази виробництва. Також останніми роками особливого значення набула участь значних корпоративних структур в глобальній конкуренції, що направлена на домінування в світовому ринковому просторі [8, с. 42, 44]. Зростання конкуренції на внутрішньому й зовнішньому ринках, збільшення

динамічності і непередбачуваності зовнішнього середовища висувають нові вимоги до управління компаніями щодо попередження та нейтралізації небезпек і загроз шляхом забезпечення конкурентних переваг та підвищення конкурентоспроможності [9, с. 377].

Відповідно до аналітичної доповіді інституту стратегічних досліджень, фундаментальною основою української економіки має стати місткий і конкурентний внутрішній ринок, що цілеспрямовано розвиватиметься завдяки суттєвому підвищенню внутрішнього споживання. В доповіді зазначено, що уже в найближчій перспективі в Україні має бути сформований якісно інший (цивілізований) місткий конкурентний внутрішній ринок з ефективною сучасною інфраструктурою. Створення нових механізмів забезпечення та підтримки конкуренції в розвитку внутрішнього ринку потребує вжиття таких заходів:

- формування та широке запровадження у стислі строки ринкових механізмів безособового укладання контрактів і гарантування їх дотримання публічними зобов'язаннями чи прозорим страхуванням, зокрема завдяки підтримці мереж товарних бірж, аукціонів з відкритими умовами участі, електронної торгівлі тощо;
- посилення ролі Антимонопольного комітету України щодо запровадження економічних санкцій щодо службовців як фізичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування в разі заохочення ними неконкурентної поведінки, зокрема надання тих чи інших пільг, режимів сприяння тощо під час реалізації підприємницької діяльності;
- відмова від практики встановлення виключень з антимонопольного законодавства;
- запровадження практики попереднього відстеження й попередження порушення принципів дотримання конкуренції під час реалізації державних закупівель за неконкурентними процедурами [10, с. 79, 81].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, конкурентні відносини пройшли довгий еволюційний шлях становлення та розвитку, продовжуючи розвиватись по сьогоднішній день. Історичний аспект формування та розвитку конкурентних відносин нашої держави зумовив наявність у вітчизняній економіці значної кількості монопольних утворень. Наявна висока частка зловживань з боку підприємств-монополістів у національній економіці є тому підтвердженням. Проте такий стан речей може мати позитивний вплив, враховуючи сучасний рівень інтеграції світових економік і появу значних корпоративних утворень, що здійснюють свою фінансово-господарську діяльність в тому числі і на території України. Необхідно сприяти розвитку малого та середнього бізнесу, проводити на постійній основі моніторинг вітчизняних ринків з метою недопущення проявів порушення законодавства із захисту економічної конкуренції та всебічно сприяти розвитку повноцінного конкурентного середовища на території нашої держави, що в свою чергу буде слугувати фундаментом для розвитку національної економіки.

Список використаних джерел:

1. Савченко І. А. Сучасні підходи до економічної сутності конкурентних відносин [Електронний ресурс] / Ефективна економіка. Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1785>.
2. Полусмакова Н. С. Развитие концепций конкуренции: эволюционный подход / Н. С. Полусмакова // Экономика. Экология. Серия 3. Вестник Волгоградского государственного университета. — 2011. — №1 (18). — С.13-19.
3. Костусев А. А. Конкурентная политика в Украине / А. А. Костусев. — К.: КНЭУ, 2004. — 309 с.

4. Филюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: Монографія / Г. М. Филюк.— Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. —404 с.
5. Шнирков О. І. Конкурентна політика Європейського Союзу: Монографія / О. І. Шнирков. — К.: ВЦ «Київський університет», 2003. — 217 с.
6. Филюк Г. М. Інституціональні чинники формування конкурентного середовища в Україні у контексті глобального розвитку / Г. М. Филюк // Теоретичні та прикладні питання економіки. Вип.28, т.1 —2013. — с.11-19.
7. Лозовая А. М. Адвокатирование конкуренции в современных условиях: направления и перспективы: монография / А. М. Лозовая, В. В. Клименко. — К.: Центр учебной литературы, 2014. — 160 с.
8. Уманців Ю. М. Конкурентні механізми регулювання діяльності корпоративних структур / Ю. М. Уманців // Банківська справа. — 2013. — №11-12. — с.29-45.
9. Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів: монографія / А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук, Т. М. Мельник та ін. . — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. — 718 с.
10. Формування моделі економічного розвитку України у післякризовому світі : аналіт. доп. / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська та ін. . — К. : НІСД, 2014. – 116 с.
- 11.Звіт Антимонопольного Комітету України за 2009 рік [Електронний ресурс] / Асоціація протидії недобросовісній конкуренції. — Режим доступу: <http://aruc.org.ua/uk/library/miscellaneous/17630/>.

- 12.Звіт Антимонопольного Комітету України за 2011 рік [Електронний ресурс] / Антимонопольний Комітет України. — Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/89514>.
- 13.Звіт Антимонопольного Комітету України за 2013 рік [Електронний ресурс] / Антимонопольний Комітет України. — Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=103172&schema=main>.